

Ірина Скакальська
Інна Швалюк

ОСВІТЯНСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ЗАХІДНОЇ ВОЛИНИ ТА ЇЇ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ЕЛІТИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД ХХ ст.

На основі вивчення архівних матеріалів і спеціальної літератури простежено роль викладацького складу українських освітніх закладів Західної Волині у підготовці кадрів та формуванні державницької еліти народу першої половини ХХ ст. Показано вплив громадсько-політичних діячів на розвиток освіти краю. Звернено увагу на діяльність відомих випускників.

Ключові слова: освіта, інтелігенція, Західна Волинь.

Фундаментальну роль у вихованні майбутньої еліти відіграють освітні заклади. Головною функцією навчальних закладів Західної Волині першої половини ХХ ст. була підготовка освічених молодих людей. Польська влада прагнула не допустити зростання національної свідомості українців і тому чинила різні перепони у розвитку освіти: закривала школи, україномовних учителів відправляла вглиб Польщі, а на їхні посади приймала поляків. Влада здійснювала цілеспрямовану колонізацію національних меншин. Проти таких дій уряду виступила українська еліта. Як зазначає сучасник міжвоєнного періоду ХХ ст., «Учительство, яке польськими законами про державну мову й кількісною перевагою насланих з Польщі недоуків-вчителів поляків поставлене так перед фактом боротьби національно-культурної, міцніше зв'язується з населенням» [1, с. 395]. Актуальність дослідження підсилюється тим, що в сучасних умовах розбудови освіти необхідно вивчати та застосовувати досвід минулого.

Для сучасної української історіографії характерний інтерес до окремих аспектів діяльності навчальних закладів та роботи освітян першої половини ХХ ст. Зокрема, висвітлюється роль інтелігенції в культурному житті Західної Волині (1921–1939) [2], показано участь українських політичних сил у справі захисту від колонізації української державної школи на Волині [3], є праці й іноземних дослідників із проблем освіти краю [4], частково тематика освіти окреслена і в краєзнавчих роботах [5; 6]. Проте історіографічний огляд проблеми дає підстави для висновку про те, що є недостатньо вивченими ті умови, в яких здійснювалася підготовка кадрів та формувалася державницька еліта краю. У науковій літературі наявне лише фрагментарне дослідження окремих аспектів функціонування гімназій. Тільки діяльність окремих відомих діячів, які навчалися в українських гімназіях, висвітлена в літературі, наприклад, У. Самчука [7].

У 1918–1920 рр. територія Волині переходила від одного завойовника до іншого. За Ризьким миром 1921 р., Волинь була штучно поділена: східна частина її території відійшла до УСРР, а західна була включена до складу Польської Республіки як її інтегральна частина.

Зазначимо те, що після Першої світової війни освіта у Західній Волині перебувала у занепаді. До негативних чинників, що мали вплив на формування українського шкільництва, треба віднести значну частку неписьменного населення краю. Так, за період 1915–1918 рр. кількість безграмотних різко зросла, діти шкільного віку впродовж трьох-чотирьох років залишалися за порогом школи, внаслідок чого вік неграмотних дітей піднявся до 14-15 років [8, с. 264]. Відповідно, це згодом відобразилося на кількості національної еліти Волинського краю. Польський уряд, прагнучи змінити ситуацію, здійснював реформи в освіті. Першу з них було проведено 9 лютого 1919 р., тоді на всіх теренах держави було запроваджено загальну обов'язкову шкільну освіту для дітей віком від 7 до 14 років. І це дало результат, оскільки кількість дітей, охоплених загальним навчанням, зросла з 69 % 1921 р. по 90 % у 1938/39 навчальному році. Навчання на рівні середньої школи відбувалось у восьмикласних гімназіях, куди приймали учнів після четвертого класу загальної школи [9, с. 127].

Наступним нововведенням було те, що 31 липня 1924 р. за ініціативи тогочасного міністра освіти та віросповідань С. Грабського було ухвалено закон, згідно з яким навчання рідною мовою могло здійснюватися на вимогу не менше 40 батьків дітей шкільного віку, які проживали у цій місцевості. Для того щоб школа перейшла на польську мову навчання, достатньо було зібрати підписи лише 20 батьків [10, с. 22]. З введенням у дію такого закону виникла реальна загроза перетворення українських шкіл у польські або утравістичні. Зо-

крема, окружна шкільна рада, в якій головував шеф політичної адміністрації, чинила так: наказувала громадській раді змінити українську школу на польську або утравквістичну. Цей закон переслідував одну мету – дати владі на місцях правову основу для колонізації національних меншин. Також сама процедура дозволу на відкриття школи з рідною мовою викладання була навмисне так ускладнена, що практично майже виключала можливість збереження народних і загальноосвітніх середніх державних шкіл з українською мовою навчання [11, с. 12].

Водночас, незважаючи на заборони, православні священники продовжували навчати дітей по школах молитов українською мовою [12, с. 407]. Саме така національна свідомість духовної еліти сприяла збереженню української мови у школах та побуті дітей, впливала на національну свідомість громади.

Вагомою перешкодою для роботи школи була відсутність власного приміщення. Тому національно свідомі інтелігенція почала ініціювати будівництво шкіл. Наприклад, у с. Білосток на Луччині методом народної толоки в 1933 р. була збудована українська школа. Ініціаторами побудови була родина Коновалюків [13, с. 46].

Ситуація з професійною освітою була не кращою. З березня 1932 р. у Польщі впроваджували реформу середньої освіти, ініційовану міністром освіти і віровизнань Я. Єнджеєвичем. Згідно з новою системою освіти, основною загальною школою ставала семирічка. Повну середню освіту учні здобували у чотирирічних гімназіях і дворічних ліцеях. Гімназії поділялися на загальноосвітні та фахові гімназійного рівня. Згідно з реформою, фаховому шкільництву, яке вже існувало, відводилося належне місце у системі середньої освіти. У 1933 р. на Західній Волині діяло дві державні фахові школи нижчого рівня і 14 приватних шкіл нижчого рівня. Була одна середня фахова державна школа і 5 середніх приватних фахових шкіл. Згідно з польською статистикою, на теренах краю працювало 29 професійних шкіл із польською мовою навчання [4, с. 229]. Проте невеликий відсоток селянської та робітничої молоді з українських родин навчалась у середніх навчальних закладах. До речі, середня освіта означала в очах суспільства належність до інтелігенції.

Зауважимо, що національна еліта неодноразово піднімала питання професійної освіти. Так, депутат від Волині С. Козицький підкреслював, що для піднесення сільського господарства необхідно на належному рівні організувати агрономічну освіту, для цього потрібно відкрити українську агрономічну академію в Кременці на землях Білокриницької господарчої школи [14, арк. 19]. Проте влада не прагнула цього робити.

Набагато складнішою була проблема з вищою освітою, лише мізерний відсоток української молоді навчалась у вищих закладах. Підкреслимо, що українських вишів не було, вони були виключно польськими. Загалом Друга польська республіка мала 28 вищих навчальних закладів і 48 тисяч студентів [9, с. 129].

Проблема збереження української державної освіти неодноразово обговорювалась й українськими парламентарями. Олена Левчанівська однією з перших членів парламенту на державному рівні вивчила й підняла питання про становище українського шкільництва. В одній зі своїх промов вона вказувала, що за три роки польського панування 930 навчальних закладів закрито або перетворено на польськомовні. Із 650 тисяч українських дітей початкову освіту здобували лише 300 тисяч, решта – відмовлялися навчатися чужою мовою [15, с. 11].

Вивчивши стан освіти на Волині, посол С. Козицький в одному зі своїх виступів у парламенті зазначив, що “Українська школа знищена міністром Грабським, викинуте зі шкіл українське учительство, мучені в польських школах діти... треба діяти, щоб сприяти розвитку української школи. Цим питанням займалися українські послы перед об’їздом шкіл Волині, при нарадах з людьми. В першу чергу школою повинні піклуватись «Просвіти», зокрема, кожне товариство повинно вивчити повіт і виробити сітку українських шкіл; зробити списки, де була школа україномовна, а тепер нема; зробити реєстр звільнених вчителів” [14, арк.18].

На захист національної освіти виступили українські політичні діячі, вони проводили народні віча та шкільні плебісцити. На них збирали підписи батьків за право навчання дітей рідною мовою [3, с. 59]. У Рівненському, Володимирському, Костопільському, Луцькому, Ковельському та Дубнівському повітах улітку–восени 1933 р., за даними команди польської поліції, було проведено 144 шкільні плебісцити [16, арк. 97]. Польська влада не визнала результатів плебісцитів, вважаючи їх проведення незаконним. Проте це був один зі способів вплинути на ситуацію в освіті й українська еліта його використовувала.

Прагненням української інтелігенції охопити самоосвітою молодь у селах стала ініціатива щодо організації парафіяльних бібліотек, які виступатимуть як форма виховання сільського юнацтва [17, с. 228]. Саме так можна було поширити українську книгу в селах Західної Волині. Для виховання поваги до минулого своєї батьківщини та вивчення власної історії археолог Ю. Шумовський пропонує залучати школярів та молодь для допомоги у збиранні археологічних пам’яток та етнографічних матеріалів на волинських землях [18, с. 569].

Важливою проблемою було охоплення національною освітою дітей української еміграції, яких налічувалося понад 3000 осіб. Тому духовна інтелігенція зауважувала, що не-

можливо допустити до того, щоб діти, які будуть потрібні для Батьківщини, втратили своє національне "Я" [19, с. 258].

Розбудовою національної системи освіти, попри перепони влади, займалися товариства "Рідна школа", Товариство імені Лесі Українки, Українське товариство вчителів середніх шкіл, товариство "Українська школа", які були створені українською інтелігенцією і поширювали свою діяльність на все Волинське воєводство. Розв'язуючи ті чи інші проблеми українського шкільництва, українські діячі постійно тримали в полі зору питання виховання учнів. Так, вагому роль у розвитку освіти в Західній Волині відіграли просвітяни. На XIV загальних зборах Рівненської повітової "Просвіти", які відбулися 13-14 березня 1927 р. і в яких взяло участь 248 осіб, одним із поставлених на обговорення питань була робота з учнями та матеріальна допомога школам. Голова Ради товариства сенатор О. Карпинський підкреслив, що організація у своїй діяльності віддає перевагу культурно-освітній праці. В ухваленому рішенні зазначалося, що члени "Просвіти" повинні більше уваги приділяти фізичному вихованню і загартуванню молоді через молодіжне об'єднання "Пласт". Було вирішено також налагодити співпрацю з верховною пластовою командою у Львові [20, арк. 191]. До речі, при "Просвіті" діяла шкільна секція [20, арк. 97].

Одним із складників формування національної еліти є дошкільне виховання. Відомим організатором дошкільних навчальних закладів у Західній Волині був А. Животко. Він запропонував "Детальний план у справі праці по дошкільному вихованні у місті та повіті". Варто зазначити про відмінні організаторські здібності А. Животка, адже його ідею підтримали провідні громадські діячі та педагоги повіту [21]. Аркадій Животко намагався надати просвітній роботі наукове підґрунтя, поставити її на такий рівень, на якому знаходилася справа дошкільної та позашкільної освіти у Західній Європі. Він намагався позбутися у цій роботі непрофесійності, випадковості та безплановості, надати їй систематичного характеру. А. Животко використовував усі можливі варіанти освітньої праці, щоб її оживити, наповнити новим змістом. За задумом А. Животка "Просвіта" мала виховати громадянина із самостійницьким мисленням [22]. Він запропонував створити фонд "Українська дитина" [23, арк. 8].

Картина розвитку освіти у Західній Волині буде висвітлена не в повному обсязі, якщо не згадати ім'я Якоба Гофмана, історика-краєзнавця, депутата польського сейму. З одного боку, він пропагував ідеї поширення польської культури, з іншого – ішов на співпрацю з українцями та сприяв утвердженню їхньої освіти. З його ініціативи в парламенті було створено освітню групу, проект статуту якої він розробив. Її мета: вивчати проблеми освіти, науки та культури на теренах Польщі, серед завдань – будівництво нових шкіл [24, арк. 2-3]. Посол Гофман був добре ознайомлений зі станом шкільництва на Волині. Я. Гофман, створюючи на базі Кременецького ліцею гурток з підвищення культурного рівня села, брав безпосередню участь у написанні проекту його організації. Сам посол не приховував свого невдоволення занепадом освіти у Західній Волині. Під час засідань сейму він акцентував увагу послів на необхідності навчання селянства. Я. Гофман наполягав, щоб у школах розповідали про культуру, історію рідною мовою, прагнути надати освіті на Волині національного забарвлення [25, с. 272]. Отож Я. Гофман був одним із виважених польських політиків, який розумів, що політика влади повинна бути справедливою, щоб не наражатися на опір національних меншин.

Для того щоб простежити, як формувалася національна еліта, проаналізуємо діяльність Української гімназії у Кременці. За польської влади гімназію було позбавлено статусу державного закладу, знято ім'я І. Стешенка. Спочатку свідоцтва учнів видавали двома мовами – польською й українською, згодом лише польською. Однак, незважаючи на різні утиски, перешкоди з боку влади, українська гімназія зробила чимало для національного відродження краю та виховання майбутньої еліти українського народу [26, арк. 12]. Одним із провідних напрямків виховання в гімназії був патріотичний. У навчальному закладі щорічно вшановували пам'ять видатних діячів України. На початку 1920-х рр. тут діяв літературний гурток "Юнацтво", до нього входив і був активним дописувачем один з найвідоміших випускників цього закладу, визначний письменник – Улас Самчук. Гуртківці видавали рукописний гімназійний альманах з однойменною назвою [27, арк. 15].

За роки існування закладу гімназію закінчило кілька сотень осіб. На навчання брали дітей різних національностей: українців, росіян, чехів, білорусів, євреїв за розпорядженням кураторії Волинського Шкільного округу. Перший випуск учнів гімназії відбувся 1921 р., її закінчило 16 осіб. Загальне число учнів не завжди перевищувало 100 осіб. А в гімназії переважно навчалися селянські діти, діти ремісників, дрібних службовців. Незважаючи на те, що ці діти, учні гімназії, переважно були з бідних родин, з документів ми дізнаємося, що вони прагнули здобути знання [27, арк. 14]. Серед випускників знаходимо ім'я ще маловідомої на той час поетеси О. Лятуринської [28, с. 31].

Таким чином, можемо стверджувати, що українська гімназія, попри матеріальну скруту і складність політичної ситуації, відіграла вагомую роль у громадському і культурному житті Кременця. Найвищими пріоритетами її діяльності були українська ідея, захист національних інтересів і, безумовно, можливість простим українським селянським дітям здобувати освіту.

Варто зауважити, що кузнем волинських духовних кадрів була духовна семінарія в Кременці, яка була заснована 1919 р. із залученням викладацького складу колишньої Хомської духовної семінарії [6, с. 57]. Окремі постаті семінарії внесли свій вагомий внесок у громадсько-політичне та освітньо-культурне життя краю, сприяли формуванню національної свідомості українців, популяризували українську мову, книжку, були захисниками православної віри.

Отже, навчальні заклади мали значний вплив на розвиток освіти краю, формуючи освічену, високоморальну, духовно багату, працювиту і гуманну особистість. Надзвичайно важливим осередком у процесі становлення політичної, національної свідомості молоді відіграла українська гімназія, зокрема, у Кременці. В її діяльності варто запозичити таке: акцентування уваги виховної системи гімназії на патріотичному вихованні молодшої особи.

Діяльність української інтелігенції була суб'єктивним чинником націєтворчих процесів, відіграла роль катализатора національно-освітніх змін у Західній Волині. Від самого початку ХХ ст. національна інтелігенція активно обстоювала право українського народу на рідномовну освіту. Період діяльності національних урядів сприяв консолідації зусиль української інтелігенції для розвитку національної системи освіти, та польська окупаційна політика перешкодила цьому процесові. Національна еліта значну увагу приділяла справі захисту української освіти від полонізації, а основними формами боротьби за збереження україномовних шкіл були, крім навчальних занять, і виховні заходи, активна діяльність громадських організацій.

Література

1. Мосендз Л. Західна Волинь під Польщею. Документи / Л. Мосендз // Р. Коваль. Михайло Гаврилко: і стеком, і шаблою: Історичний нарис. — Вінниця: ДП "Державна картографічна фабрика", 2012. — С. 393–395.
2. Добровичська В. Інтелігенція в культурному житті Західної Волині (1921–1939) автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України / В. Добровичська. — Львів, 2006.
3. Цецик Я.П. Участь українських політичних сил у справі захисту від полонізації української державної школи на Волині // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету Волинського державного університету ім. Лесі Українки. — Луцьк, 2005. — Вип. 10. — С. 56–61.
4. Iwanicki M. Oswiata i szkolnictwo ukraińskie w Polsce w latach 1918–1939 / M. Iwanicki. — Siedlce, 1975. — 272 s.
5. Черніхівський Г. І. Кременеччина від давнини до сучасності / Г. Черніхівський. — Кременець: Папірус, 1999. — 320 с.
6. Рожко В. Духовні православні освітні заклади Волині Х–ХХ ст.: Історико-краєзнавчий нарис / В. Рожко. — Луцьк: Медіа, 2002. — 368 с.
7. Приймач Н. Просвітницька діяльність та педагогічні погляди Уласа Самчука: монографія. — Кременець: ВЦ КОГПІ ім. Тараса Шевченка, 2012. — 284 с.
8. Гапеева О. Гетьманат на Волині / О. Гапеева, Н. Пашкетник // Воєнна історія України. Волинь та Полісся [Текст]: зб. наук. праць за матеріалами Всеукраїнської наукової військово-історичної конф., 25–26 квітня 2013 р. / Національний військово-історичний музей України. — К., 2013. — С. 264–265.
9. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795–1990; пер. з пол. М. Кірсенка. — К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2007. — 239 с.
10. Савчук Б. Волинська "Просвіта" / Б. Савчук. — Рівне: Ліста, 1996. — 154 с.
11. Соловей О. Волинь міжвоєнна: національна освіта / О. Соловей // Замок. — 2012. — Лютий.
12. Священ. П. Ар-к До навчання молитов по школах // Церква і нарід. — Ч. 10. — 1938. — С. 405–408.
13. Пісоцький А. Інтелігенція Волині: погляд крізь призму часу / А. Пісоцький, Н. Войтюк. — Луцьк: ВАТ "Волинська обласна друкарня", 2009. — 176 с.
14. Держархів Волинської області (ДАВО), ф. 60, оп. 1, спр. 11, арк. 19.
15. Левчанівська І. О. Далеке і близьке: нариси, статті / І. О. Левчанівська. — Луцьк: Надстир'я, 2000. — 216 с.
16. ДАВО, ф. 113, оп. 1, спр. 241, арк. 97.
17. Подільський Б. Парафіяльні бібліотеки як засіб виховання нашого молодого покоління / Б. Подільський // Церква і нарід. — Ч. 7-8. — 1936. — С. 228.
18. Шумовський Ю. Археологічні пам'ятки Волині та спосіб збереження їх / Ю. Шумовський // Церква і нарід. — Ч. 20. — 1936. — С. 569.
19. Поможіть дітям української еміграції! // Церква і нарід. — Ч. 7-8. — 1936. — С. 258.
20. ДАВО, ф. 30, оп. 18, спр. 484, арк. 191.
21. Дорош Є. Кременецькі захоронки / Є. Дорош // Вільне життя. — 1993. — № 198.
22. Скакальська І. Б. Аркадій Животко: волинський період життя / І. Б. Скакальська // Замок. — 2010. — № 13–16. — 30 серпня.
23. Держархів Тернопільської області (ДАТО), ф. 348, оп. 1, спр. 349, арк. 8.
24. ДАВО, ф. 160, оп. 1, спр. 17, арк. 2-3.
25. Бусленко В. В. Якоб Гофман – посол до Сейму / В. В. Бусленко // "Роде наш красний..." (Волинь у долях краян і людських документах). Наукове видання / упоряд.: Л. К. Оляндер, Л. В. Бублейник, М. М. Кучерепа. — Луцьк: Вежа, 1996. — Т. 2. — С. 272–273.
26. Державний архів Тернопільської області, ф. 351, оп. 1, спр. 16, 75 арк.
27. ДАТО, спр. 51, арк. 10.
28. Черніхівський Г. Портрети пером / Г. Черніхівський. — Кременець, 2001. — 307 с.

In article on the basis of studying of archival materials and the special literature is followed a role of teaching structure of Ukrainian educational institutions of the Western Volyn in a professional training and formation state elite of the people of first half of the 20th century. The attention to activity of known graduates is paid. It is showed the influence of political figures on the development of education in region.

Keywords: education, intelligency, the Western Volyn.